

O výchove, ženách a prostitútkach v antickej filozofii. Rozhovor so Zuzanou Zelinovou

Peter Fraňo

Fraňo, P.: O výchove, ženách a prostitútkach v antickej filozofii. Rozhovor so Zuzanou Zelinovou. In: *Ostium*, roč. 16, 2020, č. 2.

Zuzana Zelinová vyštudovala filozofiu na Katedre filozofie a dejín filozofie Univerzity Komenského v Bratislave. Titul PhD. z dejín filozofie získala v roku 2018 za prácu s názvom *Antická paideia v sókratovskej tradícii myslenia*. Popritom vyštudovala klasické jazyky na Katedre klasickej a semitskej filológie Univerzity Komenského v Bratislave. V súčasnosti pôsobí ako vedecká pracovníčka na Katedre filozofie a dejín filozofie v Bratislave. V roku 2019 vydala monografiu s názvom *Paideia v sókratovskej filozofii*.

Náš rozhovor by som začal tradičnou otázkou. Prečo si sa rozhodla študovať filozofiu, respektíve prečo si sa v rámci štúdia filozofie zamerala práve na oblasť antického myslenia?

Musím sa rovno priznať, že rôzne variácie na otázku „prečo si sa rozhodol študovať filozofiu?“ nemám rada. A nie som pravdepodobne jediná. U nás na katedre sa s touto otázkou stretne každý nový študent filozofie len preto, aby sa následne dozvedel, že nevie, prečo sa ju vlastne rozhodol študovať. Veď nedokážeme s istotou povedať, čo je hlavnou úlohou a predmetom filozofie, nevieme, v čom spočíva „filozofovanie“, nevieme, aký je jej praktický výsledok či využiteľnosť atď. Z tohto dôvodu som si vytvorila „obranný mechanizmus“ a radšej zvyknem odpovedať, že študujem „iba“ dejiny filozofie.

Ako som sa teda dostala k tomuto štúdiu? Rozmýšľala som, že si pre tento rozhovor vytvorím nejaký fiktívny príbeh, ktorý bude mať v sebe istý epický rozmer a poukáže na hĺbku a osudovosť môjho životného rozhodnutia začať študovať filozofiu. Rozhodla som sa však, že sa budem riadiť

Sókratovými slovami v úvode Platónovej *Apológie*, a teda, že ti poviem pravdu, a nie uhladené slová či krasorečnenia. Nevieam, možno táto moja „obyčajná“ cesta za štúdiom antickej filozofie skôr osloví potencionálnych študentov filozofie, než nejaká bombastická osudová zápleтка. V maturitnom ročníku som vôbec nevedela, čo chcem študovať. Hlásila som sa na právo a ako „koleso záchrany“ som si v posledný deň odovzdávania prihlášok podala prihlášku na Katedru filozofie a dejín filozofie v Bratislave. Bolo to viac-menej impulzívne rozhodnutie založené na dvoch faktoch: páčili sa mi hodiny filozofie na strednej škole a rada som čítala (prevažne beletriu). Prvá filozofická kniha, ktorú som v tom čase čítala, nepredstavuje vôbec reprezentatívny príklad textu, s ktorým by sa mal mladý človek stretnúť ako s úvodným filozofickým dielom (a nehovorím v tomto prípade vôbec o filozofoch typu Nietzsche, Schopenhauer či Marx, ktorí väčšinou predstavujú nevyhnutný doplnok začínajúceho intelektuála). Nevieam prečo, ale z Univerzitetnej knižnice som si požičala *Etiku* od Barucha Spinozu – pre niekoho samovražedný krok, ale mňa akýmsi prečudesným spôsobom toto dielo oslovilo. V prvom rade sa mi páčila zatuchnutá obálka, ako aj to, že tomu vôbec nerozumiem. A ak tomu nerozumiem, musí to byť niečo múdre, čo je hodné pochopenia a spoznania. Verila som, že keď raz dokážem niečo takéto pochopiť, budem skutočne múdra. Myslím, že sa v tej chvíli vo mne miešal filozofický údiv s túžbou po intelektuálnej nadradenosti. Až oveľa neskôr som pochopila, že filozofický údiv vedie naopak k intelektuálnej skromnosti, neznáša *hybris* a vyžaduje pokoru. Rozhodujúcim momentom boli samotné prijímacie skúšky. Pamätám si, že mi stačilo vstúpiť do budovy, kde sa konali skúšky na právo a hneď som intuitívne cítila, že tam jednoducho nepatrím. Hoci ma prijali na obe školy, rozhodla som sa pre krok do „neistoty“, koleso záchrany prestalo byť kolesom, ale začalo byť naozajstnou loďou a reálnou životnou alternatívou. Zostávalo už iba presvedčiť o zmysluplnosti tohto rozhodnutia rodičov.

K štúdiu antickej filozofie som sa dostávala veľmi postupne a po malých krokoch. Hodiny dejín antickej filozofie ma samozrejme oslovili hneď od začiatku, ale keďže podmienkou písania záverečnej práce z antickej filozofie boli základy starogréčtiny a latinčiny (ktoré som v tom čase nemala), rozhodla som sa, že sa budem venovať antike z pohľadu sociálno-politického myslenia. V bakalárskej práci som sa tak zaoberala rozdielom medzi Platónovou a Aristotelovou koncepciou spravodlivosti a v diplomovej práci som sa zamerala už iba na Platónovu koncepciu spravodlivosti. Postupom času som zisťovala, že ma zaujíma viac samotný Platón, jeho filozofia či sókratovská filozofia ako taká než hľadanie (azda aj anachronistických) prienikov medzi antickými konceptmi práva, resp. spravodlivosti a súčasnosťou. Zároveň som vedela, že v ďalšom štúdiu antickej filozofie môžem pokračovať iba vtedy, ak sa začnem vzdelávať v klasických jazykoch. Prihlásila som sa teda na bakalárske štúdium na Katedre klasických jazykov v Bratislave a o rok neskôr na doktorandské štúdium s témou *Antická paideia v sókratovskej tradícii myslenia*. Rozhodnutie zamerať sa práve na tému výchovy v antickej filozofii bolo plynulým vyústením môjho dovtedajšieho výskumu, pretože Platónovou hlavnou odpoveďou na otázku, ako nastoliť v štáte spravodlivosť, je predsa výchova. A odvtedy sa stále venujem rôznym podobám sókratovskej filozofie.

Zastavme sa pri problematike antickej výchovy. V roku 2018 si vydala knihu s názvom *Paideia v sókratovskej filozofii*.^[1] Moderného čitateľa asi pri čítaní prekvapia tvrdenia, že ideálny starogrécky vychovávateľ musel byť zbehlý v lekárskom umení, respektíve že antická výchovná činnosť je v podstate činnosť liečiteľská. Ako mohli v antike spolu súvisieť dnes tak diametrálne odlišné disciplíny ako pedagogika a medicína?

V knihe pracujem s dvoma rôznymi podobami vzťahu medzi medicínou a pedagogikou v antike. V jednej verzii vnímam medicínu, resp. lekárske umenie, tak ako mu zvyčajne rozumieme i dnes, teda ako liečenie tela, ako praktickú manuálnu činnosť, ako *cheirurgiu* odstraňujúcu rôzne telesné choroby či neduhy. V druhej verzii pracujem s medicínou v zmysle, ktorý je v súčasnosti – do istej miery – podobný psychoterapii, teda vníma lekárstvo ako starostlivosť o dušu, ako *therapeiu*. V týchto dvoch verziách v podstate spočíva aj hlavný rozdiel medzi mytologickou a filozofickou

podobou ideálneho vychovávateľa. Zatiaľ čo najznámejší homérsky vychovávateľ Cheirón učí svojich žiakov ako pracovať rukami (pripravovať liečivé nápoje, ošetrovať telesné rany), Sókratés lieči svojich žiakov prostredníctvom *logotherapie*, teda prostredníctvom dobre zvolených rečí. Sókratés vychováva svojich žiakov v zhode so známym delfským pravidlom *gnothi seauthon*, spoznaj seba samého. Filozof vedie žiakov k tomu, aby spoznali samých seba (svoje silné aj slabé stránky) a stali sa tak lepšími občanmi aténskej *polis*. Vo všeobecnosti by sme však mohli povedať, že ako bola v antickom Grécku prepojená telesná a duševná krása prostredníctvom konceptu *kalokagatie*, tak bolo prepojené lekárstvo s pedagogikou, resp. s jej filozofickou podobou. O množstve gréckych filozofov sa nám zachovali zmienky, že pôsobili ako lekári. Spomeňme si na Empedokla, ktorý svojím učením ovplyvnil hippokratovskú medicínu, alebo na Pythagora, ktorý vraj liečil žiakov prostredníctvom hry na lýre, či na Aristotela, ktorý ako člen významnej lekárskej rodiny, zasvätil svoj život (okrem iného) aj biológii. Na druhej strane nad starogréckou „medicínskou praxou“ by dnes ne jeden doktor zalamoval rukami. Pacienti v najstarších časoch nenavštevovali ordinácie či nemocnice, ale celá diagnostika a liečba sa odohrávala buď v chrámoch (spravidla zasvätených Asklépiovi), alebo v posvätných jaskyniach. Chorí na týchto „magických“ miestach prespávali a dúfali, že im boh vo sne poradí, akým spôsobom sa majú liečiť, prípadne ich rovno vylieči. V súčasnosti by sme asi povedali, že takýto pacienti sa liečili vďaka silnej autosugescii alebo placebo efektu. Jeden argument v Platónovom dialógu *Faidón* nám hovorí, že duša vzniká „dobrým naladením“, resp. „harmóniou“ telesných orgánov. Teraz trochu zdeformujem tento slávny argument a poviem, že možno aj prostredníctvom neho nám Platón pripomína akúsi ľudovú múdrosť „v zdravom tele, zdravý duch“. A verím, že antickí filozofi by túto múdrosť povedali aj v opačnom poradí – zdravý duch vedie k zdravému telu. V týchto zásadách spočíva nadčasovosť antických spisov. Dávni myslitelia verili, že zdravé telo je nevyhnutne prepojené s dobrou dušou a tá je dobrá len vtedy, keď je správne „vyformovaná“ výchovou. Nič nie je v tomto čase, keď celý svet trápí nebezpečný vírus, aktuálnejšie.[2] Otázka všeobecného zdravia teraz viac ako kedykoľvek predtým súvisí s otázkou dobrej výchovy, teda so starosťou o naše duše. Veľmi zjednodušene povedané, ak sa nedokážeme ovládať, ak nedokážeme byť chvíľu sami so sebou, ak nepotlačíme svoje malicherné, partikulárne ciele a nebudeme myslieť na prospech celej spoločnosti, v konečnom dôsledku tak ohrozíme svoje zdravie. Práve teraz sa v priamom prenose ukáže, ako vie „dobrá výchova“ (podobne ako medicína) zachrániť ľudské životy.

Ak chceme v dnešnej dobe ako pedagógovia udržať pozornosť študentov alebo im zrozumiteľne vysvetliť nejaký ťažší problém, tak často využívame metódu rozprávania príbehov. Zdá sa, že antickí vychovávateľa postupovali rovnako. Pri výučbe často odkazovali na príbehy známych postáv či na reálne alebo mytologické historky. Aký význam zohrávali pri antickej výchove tieto príbehy?

Niekedy ma zväzda povedať, že tieto príbehy mali pre spoločnosť podobný význam, ako má pre malé deti rozprávanie rozprávok. Prostredníctvom symbolu a obrazotvornosti sú v nich vyjadrené myšlienky, ktoré nabádajú k istému spôsobu konania, k istým hodnotám. Samozrejme toto nie je úplná pravda. Podľa Waltera Burkerta patrí grécky mýtus aj rozprávka do širšej skupiny tzv. tradičných príbehov, avšak vzájomne sa odlišujú. Azda najdôležitejší rozdiel spočíva v niečom, čo by som nazvala „kontext“. Zatiaľ čo rozprávka je neosobná, začína sa na neznámom mieste, odohráva sa v neznámom čase (spomeňme si na oblúbené začiatkové slová „kde bolo, tam bolo“), grécky príbeh, resp. mýtus má rád presné vymedzenie, snaží sa poukázať na genézu takmer všetkého a jednotlivé veci či udalosti jasne zasadiť do širšieho celku mýtov. Mytologické rozprávanie teda poskytovalo Grékom akýsi kontext, vďaka ktorému dokázali pochopiť svoje miesto v celku sveta. Mýtom sa začínali grécke „učebnice dejepisu“, od mytologických postáv, héroov a bohov Gréci odvodzovali svoj pôvod a rodokmeň, mýty boli súčasťou náboženstva, každodenných rituálov a v neposlednom rade boli súčasťou spomínanej výchovy. Za najväčšieho gréckeho vychovávateľa a tvorcu mýtov sa považuje Homér (o túto pozíciu sa niekedy delí s Hésiodom). Nositeľmi homérskej výchovy boli

homeridi, potulní speváci, ktorí prednášali konkrétne verše z *Iliady* alebo z *Odysey*. Podmanivosť hexametra, zanietený prednes interpretátora či familiárny kontext – toto všetko napomáhalo internalizácii hodnôt a najmä prijatiu paideutických ideálov, ktoré so sebou mytologická tradícia prinášala. Mladí aristokrati chceli byť odvážni ako Achillés alebo múdri a výreční ako Odyseus. Napriek tomu, že rozličné aspekty tohto spôsobu výchovy sú neskôr zo strany filozofov kritizované, nazdávam sa, že sami sa od neho nikdy nedokázali úplne odpútať. Tak ako hovorí Thalés, že všetko je plné bohov, rovnako bolo v Grécku všetko plné mýtu.

Vzťah medzi žiakom a učiteľom bol v sókratovskej tradícii výchovy akoby zrkadlovo obrátený oproti väčšine súčasných modelov výchovy. Kým dnes si rodičia alebo žiaci sami vyberajú zo širokej ponuky škôl tú, ktorú chcú navštevovať, v antike si naopak Sókratés sám vyberá z množstva žiakov tých, ktorých chce vzdelávať. Kým dnes sa učiteľ väčšinou prezentuje ako nespochybniteľná autorita, ktorá žiakom predáva istú pravdivú sumu poznatkov, v antike Sókratés vyhlasuje, že sám nič nevie. Na akých základných princípoch teda spočíval sókratovský model výchovy a dá sa pripodobniť k nejakému modernému pedagogickému smeru?

Na základe textovej analýzy hlavných autorov *sókratikoí logoi* sa nazdávam, že Sókratova výchovná metóda mala dve fázy: negatívnu, tá sa *de facto* spája so Sókratovým známym výrokom „viem, že nič neviem“ a pozitívnu fázu, ktorá ponúkala už akési konkrétne poznatky. Sókratés v prvej fáze výchovy využíva predovšetkým *elenchos*, spochybňuje a vyvracia názory či mienky spolubesedníkov, vedie ich k „negatívne“ poznaniu, skúša ich vytrvalosť a odhodlanie byť jeho „žiakmi“. Táto forma výchovy, ktorú Sókratés ponúka, býva označovaná ako *protreptická*, teda obracajúca, nabádajúca k istému spôsobu života, myslenia či konania. Problém je však v tom, že ak by sme sa v tejto časti zastavili, nevieme „k čomu“ vlastne Sókratés nabáda. Žiak vie, čo cnosť, dobro, spravodlivosť „nie je“, ale táto špecifická nevedomosť jednoducho nestačí. Mohli by sme povedať, že zatiaľ čo prvá časť Sókratovej výchovy kladie dôraz na argumentačnú schopnosť žiaka, tak druhá fáza sa zameriava skôr na praktický život a snaží sa podať odpoveď na otázku: Aký paideutický vzor ponúka Sókratés svojim žiakom? Akým charakterom bol vlastne Sókratés? Ja tvrdím, že práve v tejto druhej časti Sókratovej výchovy sa ukazuje prepojenie sókratovskej filozofie s tradičnou, homérskou výchovou. Platón, Xenofón, ale aj Antisthenés, zasadzujú ideál sókratovského mudrca do tradičnej predstavy epického héra, akými boli Héraklés, Odyseus či Achillés.

A k akému modernému pedagogickému smeru by sme mohli pripodobniť tento model? Myslím si, že tento výchovný model ako celok nemôžeme pripodobniť k nejakému súčasnému smeru, avšak môžeme si z neho vyberať isté časti, ktoré sa v pedagogike využívajú i dnes. Ide predovšetkým o dialogickú formu výchovy, ktorá je spojená s *elenchom* a so schopnosťou správne argumentovať. Na začiatku 20. storočia sa sókratovskou filozofiou inšpirovali myslitelia Nelson a Heckmann, ktorí začali hovoriť o tzv. dialogickej metóde výučby filozofie. Táto metóda rešpektuje ľudskú schopnosť slobodne a samostatne myslieť, pričom myšlienkový proces nepodlieha vonkajším autoritám, nejde mu o výmenu hotových názorov, ale zdôrazňuje proces kreatívneho myslenia, ktorý vedie k spoločnej odpovedi na skúmanú otázku. V tomto procese je dôležitá predovšetkým vzájomná úcta a otvorenosť. Súčasní autori Brickhouse a Smith zase hovoria napríklad o uplatnení sókratovského spôsobu výchovy vo výučbe literárnej kritiky. Podľa nich je dôležitou súčasťou tohto spôsobu výchovy porozumieť komunite a všeobecnému kontextu (sociálnemu, politickému, generačnému atď.), v ktorom celý učebný proces prebieha. Toto porozumenie by malo byť založené na priateľstve, dôvere a občianskej vzájomnosti medzi diskutujúcimi. Ide skôr o spoluprácu než o konfrontáciu. Otázky, ktoré učiteľ kladie, sú kritické, ale zároveň konštruktívne a posúvajú študenta bližšie k pravde s konečným cieľom dosiahnuť jeho osobnostný a intelektuálny rast. Ako som už spomínala, tento model výučby nachádza svoje využitie napríklad v oblasti literárnej interpretácie, pretože študenti, podobne ako Sókratovi žiaci, majú v sebe poznanie, ktoré je potrebné už len „porodiť“. Tento „pôrod“

prebieha v produktívnej diskusii s učiteľom, ktorý je však schopný klást sókratovské otázky.

Zmenil sa nejakým zásadným spôsobom charakter filozofickej výchovy po jej inštitucionalizácii? Vieme, že už v klasickom období vznikla Platónova Akadémia alebo Aristotelov Lykeion. V helenizme už mala inštitucionálnu základňu prakticky každá filozofická škola.

Isté zmeny samozrejme nastali. Môžeme hovoriť o zmenách obsahových a o zmenách v rámci spôsobu výučby. Zatiaľ čo stará výchova bola viac-menej dogmatická, zakladala sa na orálnej tradícii a na memorovaní, nadobudnuté poznanie, ktoré so sebou priniesli inštitúcie ako Platónova Akadémia či Aristotelov Lykeion, vychádzalo najmä zo Sókratovho ideálu, teda zameriavalo sa na výchovu prostredníctvom dialógu, priateľstva a diskusie. Vstup do týchto inštitúcií však predpokladal u potencionálnych žiakov istú vedomostnú základňu. Z tohto dôvodu bol údajne pri vstupe do Platónovej Akadémie umiestnený aj nápis *médeis ageómetrétos eisitó*, teda nech nikto neznalý geometrie nevstupuje. No ani tieto školy neboli školami v našom slova zmysle. Platónova Akadémia bola do veľkej miery ovplyvnená pythagorovskou sektou a označovala sa ako *thiasos*, teda ako kult či kultové spoločenstvo, ktoré bolo zamerané predovšetkým na uctievanie Múz. Takýto druh inštitúcie sa podobal skôr tomu, čo by sme dnes označili ako spoločenský alebo literárny klub. Je potrebné spomenúť, že v daných spoločenstvách sa nerozlišovalo medzi vyučujúcimi a žiakmi, všetci boli jednoducho *hetairoi* alebo *synovtes*, teda druhovia, spoločníci a priatelia. Títo druhovia fungovali ako veľká rodina, spájala ich láska k múdrosti, spoločný kult a spoločné stolovanie. Študenti prebývajúci v týchto inštitúciách nemali obmedzený čas na štúdium, v Akadémii či v Lykeione mohli ostať tak dlho, ako len chceli, hoci aj dvadsať rokov.

Ďalšou oblasťou výskumu, ktorej sa systematicky venuješ, je úloha a postavenie žien v antickej filozofii či literatúre.[3] Väčšina študentov humanitných vied by asi mala problém vymenovať čo i len jednu významnejšiu ženskú postavu v rámci dejín antickej filozofie. Je teda antická filozofia výlučne mužskou záležitosťou alebo v nej zohrávali dôležitú úlohu aj ženy?

K tomu, aby som sa začala venovať spomínanej problematike, ma motivoval - ako to už zvyčajne býva - jeden zážitok. Asi pred dvoma rokmi som bola navštíviť bývalého spolužiaka. Stretli sme sa v jeho pracovni a chystali sme sa na obed. Skúmala som rôzne zákutia jeho retro-kancelárie, preberali sme naše klasické témy, pričom ma rýchlo stihol varovať, že druhý stôl patrí jeho kolegyni. Asi, aby som krásy retro-sveta neobjavovala až príliš. Vzápätí dodal, že ide o veľmi milú, staršiu pani, ktorej odbornou profesiou je psychológia. Tejto informácii som vôbec nevenovala pozornosť, až kým nás milá pani kolegyňa neprišla pozdraviť. Pani psychologička naozaj pôsobila distingvovane a zároveň - podobne ako kedysi Spinoza - mala dar prebudiť vo mne bájny filozofický údiv. Ako psychologička bola zjavne skúsená v *small talkoch*, a tak hneď jej prvá otázka bola: Aj ty si študovala filozofiu? Skôr než som jej stihla odpovedať, spustila krátku prednášku o tom, že je nanajvýš zvláštne, že sa ako žena venujem filozofii, že je to niečo proti prírode. Filozofické myslenie jednoducho nie je typické pre ženské pohlavie. V tej chvíli sa mi už zahmlievalo pred očami a iba „akoby z dialky“ som počúvala retro-zvuky prichádzajúce z retro-kancelárie zdôrazňujúce dištinkciu žena-emocionalita, muž-racionalita. Opäť som pocítila filozofický údiv (v tomto prípade skôr „divenie sa“) a rozhodla som sa, že sa musím nevyhnutne viac venovať postaveniu žien v dejinách filozofie.

Keď sa vrátíme do antiky, tak na prvý pohľad sa môže skutočne zdať, že vtedajšie myslenie bolo výlučne mužskou doménou. Ak sa zahlbíme do štúdia dejín antickej filozofie, začneme však postupne zisťovať, že ženy v nej mali skutočne dôležité miesto. Musíme však rozlišovať dve veci. Na jednej strane môžeme hovoriť o názoroch na ženy, ktoré nachádzame v dielach antických filozofov, na druhej strane môžeme hovoriť o ženách filozofkách, vedkyniach či spisovateľkách, ktoré reálne v starovekom Grécku pôsobili. Antické filozofické úvahy o ženách sú prevažne negatívne. Ženské telo

v sebe obsahuje prirodzene viac vlhkosti, jej duša má teda obmedzený prístup k *logu*; zlý muž sa v ďalšom živote prevtelí za trest do tela ženy; ženská krása bola príčinou trójskej vojny; Pandora zas priniesla na náš svet všetko utrpenie atď. Samozrejme, v opozícii voči týmto názorom nachádzame aj myšlienky o istej forme rovnoprávnosti medzi pohlaviami, teda ženy a muži si zaslúžia rovnakú výchovu alebo žena môže (rovnako ako muž) stať na čele štátu. Simone de Beauvoir v úvode legendárneho diela *Druhé pohlavie* uvádza starú pythagorovskú myšlienku, že „mužské“ sa spája so svetlom a poznaním, zatiaľ čo „ženské“ s temnotou a pravdepodobne so všetkým zlom sveta. Beauvoir má pravdu, pythagorovci skutočne pracovali s podobnou dichotómiou, čo však zabudla dodať je, že podľa antických prameňov sa po smrti Pythagora dostáva do vedenia spomínanej školy práve jeho dcéra. Azda najvýznamnejšie postavenie v dejinách antickej filozofie má Perikleova družka Aspasia, ktorá sa stáva obľúbeným symbolom vzdelanej a múdrej ženy v sókratovskej filozofii. Ďalšími významnými mysliteľkami sú napríklad kynička Hypparchia, poetka Sappó či filozofka Hypatia, ktorá sa venovala novoplatonizmu.

Ženské postavy okrem toho tvoria dôležitú súčasť filozofickej literatúry v antike. Diotima, už spomínaná Aspasia či Theodota majú výrazné postavenie v sókratovskej literatúre. Vo svojich prácach dokonca formuluješ hypotézu, že práve ženské postavy a ich myšlienky majú v sókratovskej literatúre oveľa väčší význam než mužské a že práve ony reprezentujú príklady filozofickej múdrosti. Prečo Platón, Xenofón či Aischinés nechávajú vo svojich dielach vystupovať práve ženy? Má voľba ženského pohlavia u nich nejaký špecifický význam?

Myslím si, že prostredníctvom „ženských literárnych charakterov“ vyjadrujú sókratovskí autori tie najzákladnejšie východiská svojho filozofického systému, pričom pohlavie danej postavy hrá vždy významnú úlohu. Napríklad Aspasia učí Platónovho Sókrata rečníckemu umeniu, Diotima zas špecificky chápanému umeniu lásky v zmysle dialektiky. Prečo Platón či Aischinés nechávajú čitateľa, aby si myslel, že Sókratés sa naučil svojmu typickému spôsobu myslenia a filozofovania práve od žien?

Klasická grécka rétorika sa spájala s viacerými argumentačnými stratégiami. Jednou z obľúbených stratégií bolo ovplyvňovanie poslucháčov prostredníctvom emócií (presne to Sókratés v Platónovej *Apológii* odmieta). Podľa Platóna takáto forma rétoriky útočí na najnižšie, iracionálne zložky duše, ktoré netúžia po pravde, ale iba po slastnom lichtení a ktoré sa spájajú práve so ženským pohlavím. Kto iný by mohol Sókrata lepšie naučiť filozofickej forme rečníctva založenej na pravde, ak nie žena, ktorá je na základe svojich predispozícií oveľa viac náchylná podľahnúť krásnym, avšak nepravdivým rečiam? Takáto žena totiž musí vynaložiť oveľa väčšie úsilie na ceste za pravdou, tieto námahy potom pomáhajú budovať to, čo by neskôr Diogenés zo Sinopy označil za „sókratovskú silu“, a napomáhajú víťazstvu nad iracionálnou prirodzenosťou, ktorá môže byť determinovaná pohlavím. Žena, ktorá ovláda rečnícke umenie založené na pravde, je tak v istom slova zmysle oveľa silnejšia ako muž-rečník, ktorý nemá až taký problém s iracionálnymi zložkami duše, teda s rôznymi žiadostami a túžbami. Možno aj toto je jeden z dôvodov, prečo Aspasia vychováva Sókrata v rečníckom umení. Kňazka Diotima zas vzdeláva Sókrata v oblasti *erotiké techné* a predstavuje tak istú analógiu k paradoxu, ktorý sa spája s postavou Sókrata v Platónovom dialógu *Symposion*. Sókratés je v ňom naraz krásny aj škaredý. Diotima sa vzpiera svojej ženskej prirodzenosti a nevedie Sókrata k plodeniu smrteľných potomkov, ale k plodeniu myšlienok, ktoré participujú na večnosti. Diotima je tak naraz žena aj sókratovský ideál filozofa.

Zdá sa, že v antickej filozofii hrali dôležitú úlohu ženy - *hetairy* (mužské spoločníčky). U Aischina sa stretávame s Aspasiou, v epikureizme s Leontion. Existuje nejaký dôvod, na základe ktorého by sa dala vysvetliť skutočnosť, že v kontexte antickej filozofickej tradície získala práve táto kategória žien významnejšie postavenie?

Ten dôvod je veľmi jednoduchý. Ide o to, že *hetairy*, na rozdiel od bežných prostitútok (*pornai*), boli podľa všetkého veľmi dobre vzdelané. Mohli by sme ich pripodobniť napríklad k japonským gejšiam. Získané vzdelanie im pomáhalo takpovediac udržať krok s klientom, resp. dosiahnuť s ním istú intelektuálnu rovnocennosť. *Hetairy* prevyšovali aj bežné ženy, pretože vzdelanie, ktoré sa dostávalo slobodným ženám v Grécku, bolo diametrálne odlišné od mužskej výchovy. Výchova bežných žien bola viac-menej ohraničená domácnosťou, teda učili sa najmä tkať, piecť, variť či starať sa o dieťa. Tieto ženy tiež nemali dovolené stretávať sa na verejnosti s opačným pohlavím, mohli sa pohybovať iba v istých častiach mesta a ich vychádzkový úbor pripomínal moslimskú burku. Aj toto je jeden z dôvodov, prečo sa vo filozofických spisoch tak často stretávame práve s *hetairami*. Sókratés by v aténskych uliciach jednoducho bežnú ženu nemohol iba tak stretnúť. Z nášho moderného pohľadu je pomerne paradoxné, že rovnaká *paideia* ústila do rozličných dôsledkov: v prípade mužov vytvárala ich sociálnu prestíž, v prípade žien znamenala príslušnosť k pochybnej sociálnej vrstve.

Na jednej strane teda patrili tieto ženy k pochybnej sociálnej vrstve, na strane druhej mali prístup k rovnakej výchove ako privilegovaná trieda mužov. To znamená, že tieto ženy sa mohli bez problémov vzdelávať priamo s mužmi? Vieme vlastne dnes povedať, kde, ako a kto vzdelával *hetairy*?

O konkrétnom procese vzdelávania týchto luxusných spoločníčok vieme pomerne málo, ale s istotou vieme, že sa nevzdelávali spolu s mužmi. Vzdelanie nadobúdali v špeciálnych domoch nazývaných *hetaireion*. V týchto domoch ich vyučovali staršie hetéry rôznym oblastiam poznania predovšetkým rečníctvu, literatúre či múzickému umeniu.

Okrem písania vedeckých štúdií sa zaoberáš aj prekladaním starovekých gréckych a latinských textov do slovenského jazyka. Spolu s Andrejom Kalašom si prekladala Apuleiov spis *O Sokratovom božstve* či Gorgiovu *Chválu Heleny*. [4] So Samuelom Púllom si preložila Platónových *Milovníkov*[5] a s Františkom Škvrndom ml. spis Maxima z Tyru *O Sókratovom daimoni*. [6] Ako sa prekladajú antické filozofické texty do slovenčiny a preklad ktorého diela podľa teba na Slovensku najviac chýba?

Antické texty majú vo všeobecnosti oproti bežným prekladom jednu hlavnú nevýhodu - ide o preklady z mŕtveho jazyka, ktorý sa bežne (až na pár zaniietených filológov počúvajúcich latinské rádiá a píšucich oduševnené latinské prológy k svojim dielam) nepoužíva. Nie je teda možné, aby sa nám tieto jazyky dostali do krvi takým spôsobom ako napríklad angličtina či nemčina. Nemáme seriály v starogréčtine a hitparády nevyhrávajú latinské songy. Cesta k pochopeniu jazyka je teda diametrálne odlišná. Ak prekladáme filozofický text zo starogréčtiny alebo latinčiny, musíme sa - okrem gramatiky, memorovania slovnej zásoby a štúdia syntaxe - zamerať na pochopenie kultúrno-historického kontextu, musíme porovnávať viaceré kritické vydania daného textu a predovšetkým musíme rozumieť filozofickej koncepcii daného autora či dokonca „filozofickej paradigme“ celej historickej epochy. Starogrécke slovo *kosmos* prekladáme inak u Homéra, inak u Empedokla, Platóna či Aristotela. Z tohto dôvodu pri prekladoch antických diel často pracujeme v tímoch. Napríklad aj dnes [7] som intenzívne komunikovala s Andrejom Kalašom, či budeme u filozofa Adamantia prekladať istý výraz ako zrenicu, alebo ako dúhovku. Riešenia bývajú ťažké, pretože antický autor dané slovo raz používa v jednom zmysle, raz v druhom. Prípadne sa nám niektoré časti textu vôbec nezachovali.

Na Slovensku nám ešte chýba veľa prekladov primárnych filozofických diel. Mne osobne najviac chýba kompletný preklad Aristotelovej *Metafyziky*, ako aj preklad niektorých Aristotelových biologických či zoologických spisov ako napríklad *Historia Animalium*, *De Generationem Animalium* atď.

Z tvojej odpovede je zrejmé, že spolu s Andrejom Kalašom pripravujete na vydanie nový

preklad. Akým témam či už v oblasti prekladania alebo interpretácie antického myslenia sa momentálne venuješ?

Spolu s Andrejom Kalašom teraz pripravujem monografiu s názvom *Fysiognómika – zabudnuté antické umenie (pramene, preklady, interpretácie)*, ktorej súčasťou sú preklady jedného latinského a dvoch gréckych textov pojednávajúcich o antickom umení fysiognómie, teda o schopnosti čítať ľudský charakter z tvárových či telesných črt. Naším východiskovým dielom je Pseudo-Aristotelés a potom dvaja neskorší autori, Adamantios a Anonymus Latinský. V rámci multidisciplinárneho projektu APVV nazvaného *Paradigmatické zmeny v nazeraní na vesmír a človeka z filozofickej, teologickej a fyzikálnej perspektívy*, ktorý priam renesančným spôsobom spája odborníkov z oblastí astrofyziky, filozofie, medicíny či teológie, sa zas venujem skúmaniu antických kozmogónií a kozmológií, teda začínam sa viac orientovať na predsókratovskú filozofiu a dejiny antickej vedy.

Na záver by som sa ťa ešte opýtal, ktorá postava z antickej filozofie má pre teba špeciálny význam a prečo?

Hoci sa pýtaš na antickú filozofiu, odpoviem Ti, že mojím obľúbeným dielom je Homérova *Odysea* a filozofickou postavou zas Odyseus. Väčšina odborníkov na antickú filozofiu Homéra považuje „iba“ za všeobecné označenie pre súbor či zlepenec rozličných mytologických príbehov, ja ho však vnímam ako prvého gréckeho filozofa, ktorý stál na počiatku všetkého. Najradšej mám začiatok jedenásteho spevu, kde Odyseus prostredníctvom magického rituálu vyvoláva duše mŕtvych. Myslím, že práve táto pasáž odkazuje na akúsi odvekú ľudskú túžbu dozvedieť sa, čo bude po živote, a na vieru, že je možné istým spôsobom transcendovať smrť.

Literatúra

- KALAŠ, A.: ZUZANA ZELINOVÁ: *Paideia v sókratovskej filozofii*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2018, 196 s. In: *Filozofia*, roč. 75, 2020, č. 3, s. 251 – 255.
- KALAŠ, A. – ZELINOVÁ, Z.: Chvála Heleny. In: *Filozofia*, roč. 71, 2016, č. 5, s. 425 – 430.
- KALAŠ, A. – ZELINOVÁ, Z.: O Sokratovom božstve. In: *Filozofia*, roč. 70, 2015, č. 7, s. 560 – 574.
- PORUBJAK, M.: Ideál Sokrates. In: *Ostium*, roč. 15, 2019, č. 3;
- ZELINOVÁ, Z.: *Paideia v sókratovskej filozofii*. Bratislava: Univerzita Komenského 2018.
- ZELINOVÁ, Z.: Význam ženských postáv v sókratovskej filozofii. In: *Ostium*, roč. 14, 2018, č. 3.
- ZELINOVÁ, Z. – PÜLL, S.: Platón: Milovníci (132a-139a). In: *Ostium*, roč. 12, 2016, č. 4.
- ZELINOVÁ, Z. – ŠKVRNDA, F. ml.: Maximos z Tyru: O Sókratovom daimoni. In: *Ostium*, roč. 15, 2019, č. 2.

Poznámky

- [1] ZELINOVÁ, Z.: *Paideia v sókratovskej filozofii*. Bratislava: Univerzita Komenského 2018.
Recenzia na knihu: PORUBJAK, M.: Ideál Sokrates. In: *Ostium*, roč. 15, 2019, č. 3; KALAŠ, A.: ZUZANA ZELINOVÁ: *Paideia v sókratovskej filozofii*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2018, 196 s. In: *Filozofia*, roč. 75, 2020, č. 3, s. 251 – 255.
- [2] Rozhovor vznikol na konci marca roku 2020 v čase, kedy sa na Slovensku prijímali karanténne opatrenia v súvislosti s pandémiou koronavírusu.
- [3] Pozri ZELINOVÁ, Z.: Význam ženských postáv v sókratovskej filozofii. In: *Ostium*, roč. 14, 2018, č. 3.
- [4] KALAŠ, A. – ZELINOVÁ, Z.: O Sokratovom božstve. In: *Filozofia*, roč. 70, 2015, č. 7, s. 560 – 574; KALAŠ, A. – ZELINOVÁ, Z.: Chvála Heleny. In: *Filozofia*, roč. 71, 2016, č. 5, s. 425 – 430.
- [5] ZELINOVÁ, Z. – PÜLL, S.: Platón: Milovníci (132a-139a). In: *Ostium*, roč. 12, 2016, č. 4.
- [6] ZELINOVÁ, Z. – ŠKVRNDA, F. ml.: Maximos z Tyru: O Sókratovom daimoni. In: *Ostium*, roč. 15, 2019, č. 2.
- [7] Dňa 31. marca roku 2020.

Mgr. Peter Fraňo, PhD.
Katedra filozofie a aplikovanej filozofie
FF UCM v Trnave
Nám. J. Herdu 2
917 01 Trnava
e-mail: peter.frano@ucm.sk